

IMAGINA! Espais d'educació en l'art i la cultura visual per a nenes i nens

---

FANTASIES D'ABANS I D'ARA
Imatges del temps
Curs 2008-2009

Projecte de l'Institut Municipal d'Educació
Autora: Carme Molet. Trama educació
Implementa: TRAMA educació
Coordinació: Tere Montfort, Carme Molet

Ajuntament de Lleida

Hoy en día, el tiempo es una construcción social y se divide en tiempo de trabajo, tiempo de dormir, tiempo libre, tiempo de consumo. El tiempo de la vida es tiempo prestado. Lo compramos, lo arrendamos, lo desperdiciamos. Pagamos nuestras mercancías, nuestro consumo, con tiempo de vida. El tiempo se ha convertido en una dimensión económica”.

Peter Weibel, 2008

■ INDEX

INTRODUCCIÓ
OBJECTIUS
CONTINGUTS
TEMPORALITZACIÓ
TEMPS D'APRENENTATGE
ANNEX
BIBLIOGRAFIA

■ INTRODUCCIÓ

Imagina va començar la seva tasca amb un projecte que porta per títol *Un gran interrogant*, la primera part del qual *Qui som i com ens relacionem* es va desenvolupar el curs 2006-2007. El curs 2007-2008 vam explorar el tema *VIDA, natural-artificial*.

Si l'interès en aquests cursos es centrava en la relació entre les persones i en una vida sostenible, el curs 2008-2009 ens dedicarem a explorar el TEMPS.

Amb el projecte *Fantasies d'abans i d'ara: Imatges del temps*, aquest nou curs relacionarem present, passat i futur amb la fantasia i la realitat, i investigarem com la manera de pensar el temps influeix les nostres vides

El temps és el moviment, la successió d'esdeveniments que fan canviar la gent i les coses. Tot el que passa. És el passat, el present i el futur. Naixem, creixem i morim, el nostre temps és aquí, tot i això quan fem una cosa que realment ens agrada sembla que el temps s'aturi.

Les persones canviem amb el temps, no podem ser vius si dins nostre no hi ha coses que contínuament canvien, també canvia la nostra manera de pensar i fins hi tot la nostra subjectivitat.

Les persones vivim el temps de maneres diferents i aquestes vivències depenen molt de **la societat** i de la cultura on estem situades, no és el mateix viure a un poblat d'Àfrica que viure a una gran ciutat, ni el temps dels infants és el mateix que el temps dels avis...

La història reflecteix els canvis de la humanitat, d'alguna manera ens pertany i en formem part.

Podem conèixer la història a partir de les empremtes que els nostres avantpassats ens han deixat. Conèixer la història ens permet millorar el nostre present i projectar el nostre futur.

Podem viatjar a través del temps emprant **la imaginació**. Representar els nostres pensaments per mitjà del dibuix, la pintura, l'escultura i les imatges ens ajuda a clarificar-los. **Veure com els/les artistes i les persones creatives han imaginat i plasmat el temps millorarà els nostres aprenentatges i representacions.**

■ CONTINGUTS

CONTINGUTS		RECURSOS
QUÈ ÉS EL TEMPS?	<ul style="list-style-type: none"> -Què és el temps -La organització i la mesura del temps: els rellotges i el calendari. -La dificultat de mesurar el temps: rellotges tous de Salvador Dalí. -Nàixer, créixer i morir: el temps de la vida. -El concepte i la vivència del temps. 	POWER POINT: <i>Mesurem el temps El temps de la vida.</i> ANIMACIÓ: <i>Time for Love</i> de Carlos Saldanha. <i>Plantage</i> d' Amanita Design. CONTES: <i>El rei que desitjava el temps.</i> ARTISTES: Salvador Dalí
TEMPS PERSONAL	<ul style="list-style-type: none"> -El temps i la memòria: l'àlbum familiar -Residus i objectes de memòria: Josep Cornell. - Explicar el present amb imatges del passat: Sara Huete -Els canvis: <i>Pensament</i> d'Enriqueta Vendrell -Imatges personals i context històric 	CONTES: <i>El final del verano</i> d' Stian Hole. ARTISTES: Joseph Cornell, Sara Huete, Enriqueta Vendrell
TEMPS SOCIAL	<ul style="list-style-type: none"> -El temps i la societat actual -L'estalvi de temps i el consumisme - Temps per a compartir - El plaer de tenir coses i els nostres desitjos. 	FILMS: <i>Momo El Chico.</i>
TEMPS HISTÒRIC	<ul style="list-style-type: none"> -El pas del temps -La memòria històrica: canvi, permanència i discontinuïtat 	POWER POINT CONTES: <i>Soy una roca. El riu explicahistòries.</i> ARTISTES: Marina Núñez i Bene Bergado

■ OBJECTIUS

Explorar els significats que donem al temps: personals, socials i històrics.

Reflexionar al voltant de les vivències del temps des d'una perspectiva micropolítica¹ (influència social en les nostres vides) i macropolítica (estructura socio-política).

Incidir en les constants i en els canvis com a marcadors del pas del temps

---

¹ **Micropolítica:** "...tentativa de llevar las filosofías igualitarias de la política con mayúsculas al plano de lo pequeño, de la intimidad, de las relaciones entre los distintos sexos y de los comportamientos y conductas individuales..." (Juan Vicente Aliaga, 2004: 96)

La cuestión micropolítica –esto es, la cuestión de una analítica de las formaciones del deseo en el campo social– ... (Félix Guattari, 2006: 149)

Visionar i comentar diferents representacions artístiques i visuals a fi d'aconseguir una millor comprensió del pas del temps.

Connectar amb algunes manifestacions visuals (contes, animacions...) properes als infants i fer-ne interpretacions.

Desenvolupar habilitats de representació visual (dibuix, pintura, escultura, imatge...).

Desenvolupar habilitats interpretatives i dialògiques.

Desenvolupar la creativitat i la imaginació.

■ TEMPORALITZACIÓ

ESPAI ESCOLAR: **60** sessions

QUÈ ÉS EL TEMPS?	12 sessions
TEMPS PERSONAL	12 sessions
TEMPS SOCIAL	12 sessions
TEMPS HISTÒRIC	12 sessions
ULL TAFANER i ACTE FI DE CURS	12 sessions

Es programen activitats per a dos nivells educatius, caldrà fer-ne una adaptació:

n·a petits

n·b grans

Si el nivell no resta especificat significa que l'activitat la podem realitzar a diferents nivells.

Triarem les més adients per a cada grup d'alumnes segons l'edat i les característiques del grup o dissenyar-ne d'altres.

Així doncs, la temporalització és només orientativa.

També podem demanar visites guiades al **Museu de Lleida**, hi ha una activitat que explica la història dels aliments: *Reconstruïm la història a través de l'alimentació*.

I també a **la Panera** a l'exposició Màquines: *Una Fàbrica, una Màquina, un Cos... Arqueologia i Memòria dels Espais Industrials*.
Del 29 d'abril al 28 de juny de 2009.

Aquestes visites guiades són gratuïtes.

■ TEMPS D'APRENTATGE

QUÈ ÉS EL TEMPS?

"EL TEMPS"

Aquest vers és el present.

El vers que heu llegit ja és el passat -ja ha quedat enrera després de la lectura. La resta del poema és el futur, que existeix fora de la vostra percepció.

Els mots són aquí, tant si els llegiu com no. I cap poder terrestre no ho pot modificar.
BROSSA

<http://www.joanbrossa.org/obra/poemes/>

Per introduir la noció de temps ho podem fer parlant dels rellotges com a eines que ens serveixen per a mesurar el temps. Tots i totes notem el pas del temps, ens hem acostumat a viure en funció d'aquest, i sabem que tenim un horari per despertar-nos, per menjar, per anar a l'escola, per jugar, per dormir... Tenim el dia ocupat amb moltes activitats i dormim durant la nit. Es tracta d'adonar-nos de les divisions que fem en el temps per a poder organitzar les nostres vides.

Tot el que fem està limitat pel temps que tenim per fer-ho i necessitem els rellotges per a saber quina és l'activitat que ens toca fer a cada moment. De vegades són els adults els que indiquen el que han de fer els infants, però també els nens i les nenes, des de molt petits/es, van aprenent a organitzar el seu temps, si més no el temps de joc.

No sempre el temps s'organitza per mitjà dels rellotges i del calendari, el temps de la imaginació, dels somnis i de l'inconscient és un temps incert i no quantificable.

El temps és una categoria cultural inventada per organitzar-nos millor, la manera com s'estructura canvia d'unes societats a unes altres i en un futur encara canviarà molt més.

Hi ha però uns ritmes vitals difícils de modificar, tots els éssers vius naixem, creixem i morim, és el nostre temps de vida.

CONTINGUTS

- La organització i la mesura del temps: els rellotges
- La dificultat de mesurar el temps: rellotges tous de Salvador Dalí
- Nàixer, créixer i morir: el temps de la vida
- El concepte i la vivència del temps

La organització i la mesura del temps: els rellotges

El temps és la duració de les coses subjectes a moviment. És una magnitud física que permet ordenar els successos en seqüències, establint un passat, un present i un futur. És a dir, el temps és una successió de moments, d'hores, de dies i d'anys que permet que les persones tinguem una noció del passat, del present i del futur.

El sol, la lluna, els planetes i les estrelles han servit de referència per mesurar el temps de la nostra existència. Les antigues civilitzacions acostumaven a observar el moviment d'aquests cossos per determinar la durada de les estacions, dels mesos i dels anys. Per a mesurar el temps es guiaven pel sol i pels cicles de la lluna. A tal fi van inventar el rellotge i el calendari.

Els sumeris van dividir l'hora en 60 minuts. Com que 12 és la cinquena part de 60, van dividir el dia i la nit en períodes de 12 hores i per aquesta mateixa raó van dividir l'any en 12 mesos. Els egipcis també van sentir la necessitat de dividir el dia en parts, van trobar un mètode per fer-ho: el calendari que es va basar en les fases de la lluna.

Els rellotges són uns instruments destinats a mesurar el pas del temps i a indicar el compte de les hores i d'altres unitats de temps.

Les primeres divisions del temps es van fer amb el rellotge de sol. Els egipcis van construir obeliscs (3500 abans de Crist) que eren monuments de pedra amb 4 costats, alts, estrets i punxeguts. A mesura que el sol es movia pel cel, la seva ombra projectada en l'obelisc, també es movia i permetia que les persones dividissin el dia en dues parts: el matí i la tarda.

El rellotge de sol també els indicava quin era el dia més llarg i més curt de l'any: aquell que al migdia tinguessin l'ombra més gran o més petita.

De rellotges de sol n'hi ha de moltes formes encara avui se'n continua fent.

Ara bé, els rellotges de sol no servien pels dies nuvolats i plujosos ni tampoc per mesurar el temps a la nit, per això els egipcis van inventar els rellotges d'aigua que també s'anomenen clepsidres. Eren uns recipients de ceràmica que contenien aigua fins a cert nivell, amb un petit forat a la base per a què pogués sortir l'aigua amb una velocitat determinada, en un temps prefixat, el recipient tenia al seu interior varies marques de manera que el nivell de l'aigua indicava els períodes de temps.

Aquells rellotges eren difícils de transportar i llavors van inventar el rellotge de sorra, un instrument que conté una determinada quantitat de sorra, el qual servia per a mesurar espais de temps relativament curts, mitjançant el pas de la sorra de l'una meitat a l'altra del recipient, a partir del coneixement que hom tenia del temps que trigava a passar tota la sorra de l'una a l'altra.

Així mateix, altres civilitzacions van anar desenvolupant aquestes i altres maneres de mesurar el temps: Babilònia, la Xina, Grècia, Roma...

A començaments del XIV van aparèixer els rellotges mecànics eren de grans dimensions i els col·locaven a les torres de les esglésies. Després es van anar inventant tots els altres que coneguem: els de paret, els de pèndol, els de cucut², els de butxaca, de sobretaula, amb despertador o sense, els de polsera...

Aquests models de rellotge tenen diferents característiques tècniques de funcionament. Els rellotges de canell es divideixen en dos grups: el mecànics o de quars. Els mecànics poden ser de corda o automàtics, segons se'ls hi hagi de

---

² Rellotge de paret originari de la regió de la Selva Negra (Suïssa) que es caracteritza per la seva decoració rústica i per la presència d'un autòmat en forma d'ocell que apareix amb els tocs horaris. El moviment de l'ocell es complementa amb el so de dues flautes que imiten el cant d'un cucut. Es va començar a construir a meitat del segle XVIII.

donar corda manualment o es carreguen de manera automàtica. Els rellotges de quars són aquells que funcionen gracies a un dispositiu que els donarà l'energia necessària per funcionar, el dispositiu que més es fa servir és una pila.

Avui les noves tecnologies estan millorant la precisió dels rellotges, el rellotge atòmic, mogut per la radioactivitat que emet una pedra de cesi, mesura el temps en nanosegons i es retarda solament 1 segon cada 3 milions d'anys.
(Més informació a l'Annex)

La dificultat de mesurar el temps: rellotges tous de Salvador Dalí

A les nostres vides no tot es pot mesurar d'una manera mecànica ni sistemàtica i això també passa també amb el temps. Paral·lelament al temps "mesurable" del que hem estat parlant hi ha diferents tipus de temps que s'escapen a la nostra consciència. Ho anirem veient al llarg del projecte, ara per començar a introduir elements contingents en aquest desenvolupament tecnològic de la mesura del temps emprarem la metàfora dels rellotges tous de les imatges surrealistes³ de Dalí. Els rellotges tous s'han convertit en un dels símbols iconogràfics més importants de l'artista.

El pintor Salvador Dalí (Figueres, 1904 - 1989), va crear un seguit d'obres on feia una mena de representacions de rellotges tous que amb la seva mal·leabilitat trenquen la solidesa dels objectes (rellotges) i el sentit d'una realitat compacta.

L'interés d'aquest artista aplega la investigació científica amb aspectes psíquics i onírics. El coneixement de la teoria de la relativitat d'Einstein i de la física quàntica el porten a qüestionar les coordenades perceptives d'espai i de temps, tot aplicant mètodes surrealistes d'atansament a l'inconscient.

En les seves representacions els somnis i el desig es situen per sobre d'una realitat que mai és objectiva. Somnis i desitjos que escapen a tota temptativa de control.

El temps és flexible, esmunyedís, regalima entre els dits si el volem agafar. El temps no és els rellotges -que es tornen tous mentre intentem aconseguir una imatge sòlida i concreta del temps- sinó un element tou, efímer, passatger, que es desfà... del que solament perduren els records.

L'obra de Dalí és molt complexa, aquí no es tracta que els infants arriben a tenir una comprensió pregona de la seva obra ni de l'autor, sinó -sense contradir el sentit que li dona l'autor- d'emprar les seves imatges per a una millor comprensió del temps.

El sentit que l'hi hem donat en la nostra seqüència educativa és el d'una iconografia dels rellotges tous com a representació del temps dels somnis, del nostre inconscient, dels nostres desitjos, un temps que no es pot mesurar doncs funciona al marge de la nostra voluntat. Al desig i a la necessitat de mesura i control del temps es superposa el d'un temps infinit

---

³ El Surrealisme, és un moviment d'avantguarda artística creat en 1924 a partir del Manifest d'André Breton. Inicialment literari, afecta a totes les arts i intenta transformar la societat. El Surrealisme és hereu del moviment Dadà en l'ús constant de la provocació, així com en el seu desig d'alliberar la imaginació del constrenyiment de la raó. Inspirant-se en Freud, els surrealistes creien que l'única forma de fer-ho era tenir accés al subconscient. La seva temàtica és la dels somnis. L'art serà per a ells un mètode de coneixement de la realitat interior, no visible.

i lliure, d'un viure sense temps. Reprendrem aquesta argumentació amb el conte *El rei que desitjava el temps*.

Les obres de Dalí mostrades en el Power Point són:

La persistència de la memòria (1931)

Oli sobre tela, 24 x 33 cm

Desintegració de la persistència de la memòria (1952-1954)

Oli sobre tela, 25 x 33 cm

Relotge tou ferit (1974)

Oli sobre tela, 40 x 51 cm

Sèrie d'escultures ***Perfil del Temps*** (1977-1984)

ACTIVITATS

1

n·a

- Introduïrem el tema del temps amb algunes preguntes:

Què fem durant el dia? Què hem fet **abans**, què estem fent **ara** i què farem **després**?

Com sabem quan hem d'anar a l'escola, quan hem de menjar i quan hem de dormir?

-Mirarem com són els nostres rellotges i per a què ens serveixen.

-Dibuix del nostre rellotge o si no en portem dibuixar com ens agradaria que fos. Els més petits poden intentar dibuixar un rellotge redó amb les 12 divisions i si saben escriure, amb la numeració, els hi podem facilitar amb una plantilla, o que ho simplifiquen amb 4 divisions: 12-3-6-9, o amb punts.

2

-Visualització del PowerPoint: *Mesurem el TEMPS*

Comentari de les imatges.

Formulació de preguntes:

Perquè les persones necessitem mesurar el temps?

És possible la vida sense rellotges?

Com ens imaginem un dia sense rellotges, i una setmana i un any?

Què et recorden els rellotges tous de Dalí?

Què et fan pensar?

Es pot mesurar el temps dels somnis?

Quin temps es pot mesurar i quin no?

Els infants poden explicar algun somni i comparar el temps de duració real del somni amb el temps fictici de la història viscuda dins del somni.

3

n·b -Modelat d'un rellotge de sol amb fang i amb un pal. Es pot pintar de gris "pedra" i donar-li una capa de betum de judea (fregar-la després amb un drap) per a donar la sensació d'antic.

n·a -Amb els petits es pot fer un rellotge de plastilina gris i el pal.

4

n·b - Construcció d'un rellotge de cucut amb cartons o amb paper gruixut. Ens inventarem una petita història i uns personatges, els dibuixarem sobre el cartró, els retallarem i anirem construint el nostre rellotge, els enganxarem sobre un cartró per a què sigui tot plegat més consistent, retallarem el contorn del cartró sobrant. La idea és la d'un relleu amb diferents capes. Al radera col·locarem quelcom per a poder-lo penjar, ha de quedar tot ben equilibrat.

n·a - Als infants més petits se'ls hi pot donar la forma del rellotge retallada i/o dibuixada (segons l'edat) i sobre aquesta aniran dibuixant els personatges i la forma del rellotge. Les puetes del rellotge poden ser d'un objecte de plàstic (agulles, mànecs,...) i les poden enganxar a sobre.

Abans de l'activitat podem visitar aquestes web:
Carlos Saldanha, 1965, Rio de Janeiro, Brasil. "Time for Love" 1994 (Temps d'amor). <http://es.youtube.com/watch?v=kBTbF50Vlxc>

Rellotges cucut en moviment:
<http://www.youtube.com/watch?v=qFx7xNPP8bQ&eurl=http://www.mycuckoooclocks.com/>

Rellotges cucut <http://www.european-gift-palace.com/Black-Forest-Cuckoo-Clocks:::599.html>

5

n·b -Pintura de rellotges, els hi donaran un sentit d'acord amb la manera que hem contestat les preguntes del Power Point.

n·a -Dibuix d'un rellotge tou molt gran i dintre hi dibuixaran un somni que recorden.

- Modelat d'un rellotge tou amb plastilina per a representar el temps dels somnis.

Nàixer, créixer i morir: el temps de la vida

El pas del temps el marca també el creixement dels éssers vius, la vida i la mort: naixem, creixem i morim.

ACTIVITATS

1

n·a Mirarem alguns dibuixos de Robin Gindre que reflecteixen aquest naixement i creixement: PowerPoint *El temps de la vida*.
Visitarem el web <http://samorost2.net/plantage/> per a veure una animació: *Plantage* realitzada per Amanita Design. Amanita Design és el nom de l'estudi de disseny del txec Jakub Dvorsky fundat l'any 2003, un creador que acostuma a fer els seus treballs (vídeos, videoclips, jocs interactius...) amb Flash. **Plantage** (Plantació) és el videoclip del *single Plantage* que Jakub Dvorsky va realitzar l'any 2005 pel grup musical Under Byen. Sorprenentment en aquesta animació el que neix de l'ou és un arbre, podem fer algun comentari ecologista que enllaci amb el projecte de l'any passat: els animals necessiten del bosc, dels arbres per a poder viure.

-Dibuixar amb llapis i pintar amb aquarel·la el creixement d'algun animal o d'una persona.

-Modelarem amb fang un animal amb tres o quatre fases de creixement.

El concepte i la vivència del temps

Abordarem la vivència del temps a partir del conte: *El rei que desitjava el temps*⁴. (PowerPoint)

La història explica el que passava a un país on el temps no existia: no es feia mai ni de nit ni de dia, la llum brillava eternament sense apagar-se mai. Les persones no envellien, naixien ja grans i no sumaven anys. En aquest país no CANVIAVA mai res. El temps els hi era desconegut i el seu rei trobava a faltar alguna cosa i no sabia que era.

És una fantasia del que podria passar si no existís el temps i indica com tenir consciència del temps ens porta viure'l de manera diferent. A tal fi inventa 4 metàfores en forma de sacs en els que el temps actua de manera diferent i influencia d'una manera o d'una altra la vida de les persones.

Els 4 sacs

El sac de broma i tiges	Apareix el dia i la nit, les setmanes i els mesos Flueix la vida però no dóna fruits. Res no creix.	Temps lent, pesant
El sac de fils d'or barrejat amb flors	Viure amb intensitat	És un temps que s'escapa
El sac d'escorça amarada d'aigua de pluja	Arriben el fred i la pluja; el marciment i la memòria. Contemplació del passat. Envelliment.	Temps lleuger com un sospir.
El sac de cendra blanca i vent gris	Un vent glaçat que s'arremolina: la mort	Vaporós com l'aire

⁴ Régine Joséphine (text) i Selma Mandine (il·lustracions). (2008). *El rei que desitjava el temps*. Barcelona:Claret.

El temps esdevé temps i el temps no es pot posseir. El conte ens proposa finalment assaborir el temps de cada instant de la nostra vida, donar al temps el temps que ens demana, el que es veu reflectit per la natura i les estacions. El temps de la vida i de la mort, en què naixem, creixem i morim.

És important que els infants entenguin que en realitat el temps no existeix, és un concepte que les persones han inventat per organitzar les seves vides. I ho han fet basant-se en els cicles de la natura. L'avanç de la ciència està modificant aquests cicles, com després veurem fins i tot la alternança del dia i de la nit es pot arribar a canviar, alguns/es científics/es ja hi estan treballant. I si algun dia es portessin a terme aquests canvis, tot els sabers que la humanitat ha anat construint sobre el temps al llarg de milers i milers d'anys podrien restar aparcats i se'n haurien d'inventar uns altres.

ACTIVITATS

1

Les persones tenim unes vivència del temps diferents i una mateixa persona també, quan fem una cosa que realment ens agrada sembla que el temps s'aturi o que passi molt de pressa i quan fem una cosa que no ens agrada sembla que no s'acabi mai.

- Abans de passar el Power Point pensarem també en com distribuïm nosaltres el nostre temps i en el significat de la dita "aprofitar el temps". Podem obrir el diàleg demanant que expliquen alguna vivència en què el temps els hi hagi passat molt de pressa o molt lentament, després podem fer algunes preguntes:

Què fem amb el nostre temps?
Qui organitza el nostre temps?
Què faig en el meu temps de lleure?
Què significa aprofitar el temps?
Quin és el temps més ben aprofitat?

Es tracta de donar sentit al nostre temps i d'adonar-se que podem tenir un cert control del temps, al menys del temps de lleure. Hi ha un temps d'obligacions i un temps d'oci, això no significa que un sigui més divertit que l'altre, aprendre pot ser molt divertit i fins i tot jugant o veient la TV també estem aprenent.

-Dibuixaran situacions on el temps se'ls hi hagi passat molt de pressa i altres en què el temps es fa tan feixuc que sembla que trigui molt a passar. Ho poden reflectir amb l'expressió del rostre i/o del cos.

-Dibuixar situacions en les que ens sembli que hem aprofitat bé el temps.

Intentarem no adoctrinar, mirar com passen els núvols o jugar amb els amics i amb les amigues pot ser una manera tan bona d'aprofitar el temps com fer els deures...

2

-Visionarem el PowerPoint i explicarem el conte. El comentarem, podem fer preguntes generals com què els hi ha semblat:

Sobre el TEXT

n·a - Què hagéssiu fet vosaltres d'haver estat el rei?
Quines coses ens fan pensar en el pas del temps?

n·b TEXT: Els hi demanarem que facin preguntes respecte al significat de la història (orals o per escrit) i entre tots i totes intentarem contestar-les. Per últim podem preguntar: És possible la vida sense temps? Us la podeu imaginar? Com la imagina la Régine Joséphine (l'autora) en el conte? Què passaria si el temps desaparegués?

Sobre les IL·LUSTRACIONS

Els hi podem preguntar si els hi han agradat les il·lustracions, què opinen de l'estil dels dibuixos de la Selma Mandine⁵, si aquest estil és adient per la història o si un altre estil l'és pogut clarificar o millorat. També podem comentar si els dibuixos són adients per il·lustrar les diferents parts de la història o en farien falta més.

3

n·a -Dibuixarem amb cera els 4 sacs del conte i els pintarem amb pintura al tremp.

-Farem un dibuix d'alguna cosa que ens faci pensar en el pas del temps (no val a dibuixar rellotges) i el pintarem amb pastel, sobre paper.

- Farem petits saquets amb bossetes de cel·lofana i un bon llaç representant aquestes coses, per exemple una per a cada estació de l'any, pel dia i la nit, per la vida i la mort, les edats, antic i modern...
Dibuixarem amb retoladors permanents sobre un full de plàstic una mica doble elements que ho representin, els retallarem i els posarem a dintre de les bossetes. Tindrem la bossa del temps de la primavera, de la tardor,...

n·b -Farem un dibuix d'una part del text que no hagi estat il·lustrada i el pintarem amb pastel sobre paper.

- Recordarem alguna de les definicions del temps, la podem tenir escrita i penjada a la paret: *El temps és el moviment, la successió d'esdeveniments que fan canviar la gent i les coses. Tot el que passa. És el passat, el present i el futur.*

---

⁵ Aquesta il·lustradora va naixer a Hong Kong l'any 1973. Actualment viu i treballa a França.

Després els infants representaran el temps amb pastel, a la seva manera, sobre un paper gran.

TEMPS PERSONAL

“El tiempo que pasa (mi Historia) deposita residuos que van apilandose: fotos, dibujos, carcasas de bolígrafos-rotuladores ya secos desde hace tiempo, carpetas, vasos perdidos y vasos no devueltos, envolturas de puros, cajas, gomas, postales, libros, polvo y chucherias: lo que yo llamo mi fortuna.”

Georges Perec (1999: 49)

En aquest nou apartat incidirem en la comprensió del temps personal introduint el temps cronològic⁶ per a posteriorment passar al temps social i al temps històric. Ens centrarem en **la memòria**, prenent com a referència visual l'àlbum familiar, i **en la idea de canvi**: canvi físic, canvi en la pròpia subjectivitat i en la manera de pensar. En el conte *El final del verano* podem veure dos moments importants en la vida de les persones, la infància i la vellesa, també ens parla de les estacions, de la por i de la mort. El procediment emprat per l'artista Joseph Cornell ens animarà a construir la nostra pròpia capsula de records. Sara Huete emprà imatges antigues per a realitzar fotomuntatges i instal·lacions, comparar la seva manera de treballar amb la de Cornell ens situarà en dos moments diferents de la creació visual i ens introduirà en la creació contemporània que valora més les idees que els recursos estètics, les imatges d'abans ens permetran pensar sobre el nostre present. En l'obra *Pensament* de l'Enriqueta Vendrell podem treballar els canvis que ella situa en la flor com a metàfora del pensament.

CONTINGUTS

- El temps i la memòria: l'àlbum familiar
- Residus i objectes de memòria: Joseph Cornell.
- Els canvis: *Pensament* d'Enriqueta Vendrell
- Imatges personals i context històric

El temps i la memòria: l'àlbum familiar

El final del verano

---

⁶ El temps cronològic: dia, mes, any, segle... ajuda a situar, ordenar i organitzar.
El temps històric: successió de fets importants per la humanitat.

És un conte escrit i il·lustrat per Stian Hole (Oslo, 1969) l'any 2006. Explica el darrer dia de les vacances d'estiu de Garmann, un nen noruec de sis anys que té por per què l'endemà anirà per primera vegada a l'escola. Un dia abans, entre content, trist i neguitós, Garmann descobrirà que els grans, pares i ties àvies, també tenen les seves pors menys la tia Augusta que no té memòria i per tant no té por. Tenir memòria ens ajuda a recordar a millorar el nostre present i a projectar millor el nostre futur, ens fa més savis/es, si no e tenim vivim en el present i oblidem tant les coses bones com les dolentes.

Hole utilitza el *Photoshop* per barrejar fotografies i dibuixos. *Collages* molt bells, coloristes, plens de petits detalls passades per la imaginació i la fantasia del nen protagonista. El text i les il·lustracions transmeten el sentiment agredolç provocat pels canvis propis de fer-se gran. Hi ha una comparació entre la infància i la vellesa, entre l'estiu i a tardor. El conte té molts matisos en el text i en les imatges, transcorre de manera lenta, dilatada, en un temps curt ens mostra moltes coses, ens hi podem entretenir a descobrir-les i a pensar-hi. No hi ha acció, als nens i a les nenes acostumats als ritmes televisius els hi pot semblar avorrit, caldrà ajudar-los a què s'hi fixen, a què s'aturen a gaudir-ne.

Hi ha una mirada diferent en aquest conte, un fluir fenomenològic que atura el temps compulsiu actual que ens empeny cap a una acció trepidant sense pensament, d'aquí el seu valor pedagògic. La natura i la vida de les persones està estretament relacionada, com en una dansa en la qual les sensacions agradables (pastissos, afectes, les marietes que porten bona sort, el regal, un jardí exuberant, els fruitals, -sempre el mateix- es barregen amb les desagradables (baboses negres, picadura dels mosquits, les malalties de les tietes, la corrent d'aire fred, la caiguda de les fulles de la pomera,...); la por i la inseguretats amb la confiança.

Hi ha també un interès a mostrar de manera positiva aspectes que podrien resultar més convulsius com quan la tieta explica com s'imagina la seva mort, el tacte amb el que explica la mort i l'enterrament del pardal, les canes de plata, les sensacions tàctils del nen experimenta amb la pell de les tietes...

Les coses es viuen de manera diferent a la infància i a la vellesa, les tietes tenen por a l'hivern perquè pensen en les dificultats que tenen amb el fred i la neu, mentre que Garmann espera amb alegria els jocs de neu.

Garmann ordena les seves pertinences escolars de manera meticulosa, això sembla que li dóna confiança, tot i així el conte acaba en la incertesa, mira per la finestra i continua tenint por.

Aquest conte va guanyar el Premi "Ragazzi" en la Fira de Bolonia l'any 2007.

On trobem el temps en aquest conte?

En el pas de les estacions, l'estiu acaba i comença la tardor, també es parla de l'hivern.

En el passar de la vida a la mort, en el transcórrer de l'edat, en el creixement i el fer-se gran (assumir més obligacions) del Garmann. Garmann es fa més alt, les tietes s'encongeixen. Li han de caure i tornar a sortir les dents, mentre que les tietes ja no en tenen i han de portar dentadura postissa. En les textures de la pell de les tietes.

En la seva por a la mort.
En la por del que pot passar abans de fer alguna cosa o quan no hi som (el pare)...

Garmann vol créixer (s'impacienta perquè encara no li cauen els dents), sembla que la por l'atura, les bessones que són més valentes li passen per davant...

La por de la mare que Garmann no pugui creuar sol la carretera, una por que projecta en el nen i que el torna més insegur. En la por del pare a deixar sola a la família quan marxa a treballar, també hi trobem aquest efecte.

Les tietes tenen tot el temps del món, ja no tenen tantes obligacions com abans, però no el volen perdre, l'organitzen bé, volen aprofitar el temps que els queda.

L'estiu ha passat molt ràpid, aquesta és una sensació intensificada per l'última nit de vacances davant de la incertesa de què passarà a l'escola. En la marxa del vaixell que es veu cada vegada més petit fins que desapareix. La vida com un viatge.

L'autor no ens diu l'any de la història, no obstant això pels elements que mostra la podem ubicar a mitjans del S. XX: a la casa de Garmann no hi ha TV ni ordinadors, s'hi veuen però gratacels i avions. Els gratacels es comencen a construir a finals del segle XIX, en medicina als anys 30 ja s'havien començat a emprar les radiografies, Batman apareix l'any 1939, l'auge de l'aviació comercial és a partir dels 60...
Un temps en el qual les mares de classe mitjana encara no treballaven fora de casa.

Figures literàries

Metàfores: papallones a l'estómac, roses a les galtes, les canes de plata.

Comparacions: les arrugues com a anells d'un arbre

ACTIVITATS

1

Demanarem als infants que portin fotografies de l'àlbum familiar, les escanejarem, les datarem aproximadament (temps cronològic), i els hi tornarem el més aviat possible. Les imprimirem per a poder fer alguns fotomuntatges.

- Compartirem els records que ens venen a la memòria quan mirem aquestes fotografies i també els que ens han explicat el pare, la mare i els/les avis/es. En podem fer alguns dibuixos.

- Visualitzarem el Power Point i llegirem o explicarem el conte ***El final del verano***.

Iniciarem el diàleg amb algunes preguntes:

Què li passa a Garmann?

Quines sensacions desagradables experimenta?

Quines sensacions agradables?

En quin lloc passa la història?

De què treballen la mare i el pare del Garmann?

La família de Garmann és una família rica, de classe mitjana o pobra?

Com ho podem saber?

Què ens imaginem que passaria en una família pobra?

En quin temps passa?

On trobem el temps en aquest conte?

2

Farem fotomuntatges amb les imatges del nostre àlbum familiar donant un sentit a la representació com per exemple:

Els/les meus/es avis/es i jo

Els meus pares i jo

El besavi que mai vaig conèixer

Les joguines de la meva àvia

Jo, abans i ara...

Primer prepararem un paper texturat amb pintura aigualida per a donar-li un aspecte de paper antic. Enganxarem les imatges i dibuixarem les parts que no es veuen a la fotografia.

Podem dibuixar l'espai de l'entorn, afegir elements del nostre record o elements que pertanyen al temps en el que va estar feta la fotografia (en el conte hi podem veure joguines antigues). Caldrà preguntar a la família què recorden d'aquells temps i datar les fotografies.

El resultat final serà una barreja de dibuix i imatge tal com ho podem veure en el conte d'Stian Hole. Si disposem de Photoshop ho podem fer a l'ordinador. Ensenyar als infants altres imatges d'il·lustració actual "retro" poden ajudar-los a veure més possibilitats, doncs les d'Stian Hole són complexes si no es disposa d'aquest programa.

n·b -Una altra tècnica que podem emprar és la d'estampar imatges amb TRICLOROETILENO, ho provarem abans, cal que el tòner de la fotocopiadora sigui apropiat o si fem imatges impreses les haurem d'imprimir sobre un foli senzill.

3

- Fer un dibuix de la part del conte que ens hagi sorprès més.

-Treballarem la metàfora: papallones a l'estómac.
Podem fer dibuixos emprant aquesta o inventar-ne d'altres que reflecteixen les nostres pors als canvis, al pas del temps.
- Fer un dibuix en el que es reflecteixi el pas del temps.
- Fer-nos un retrat al començar el curs i quan s'acaba, veure els canvis.

-Construir alguna joguina o objecte antic amb la que van jugar els/les avis/es o la mare i el pare.

-Un arbre genealògic familiar amb planxes de fang o plastilina. Dibuixar amb un palet o punxó la cara de cada familiar i retallar el contorn del dibuix. Ho podem fer amb plastilina de colors o amb fang i després pintar-ho-

Residus i objectes de memòria: Joseph Cornell

Joseph Cornell va néixer a Nyack (Nova York) el 1903 i va morir el 1972. Va ser un veritable poeta de les coses quotidianes, de les petites coses.

És conegut per les seves delicades caixes de records (generalment amb una cara de vidre) on hi barrejava tot tipus d'objectes, materials humils, imatges de pintures i fotografies antigues... Les caixes de vegades eren musicals i interactives, foren concebudes per a ser manipulades. Tenen un èmfasi insistent en l'aspecte temporal i de participació.

Era un gran col·leccionista d'il·lustracions, gravats, targetes, fotografies, retallables, discos vells i moltes altres coses que recollia o comprava, tots aquests materials els guardava i arxivava a consciència. Com a petits tresors amb els que construïa les seves capsas.
Les capsas com el diari d'un temps viscut o imaginat, un temps fragmentat i discontinu. Imatges i objectes que evocuen instants de vida, sentiments i trossets de memòria.

Davant de les seves peces sentim la nostàlgia d'altres temps. El temps es barreja en les seves obres, que deixa inacabades i reprèn anys després, no hi ha un temps lineal i ordenat sinó uns instants viscuts amb intensitat, unes imatges –comprades o trobades– suggerents que desperten la seva imaginació i sentiment. Parla de la memòria com un sentiment màgic al voltant de coses del passat.

Joseph Cornell tenia 4 grans passions que podem veure a les seves capsas:

- 1- L'òpera, la música i la dansa (anomenava fades a les ballarines i cantants)
- 2- Jocs i joguines (que fabricava pel seu germà disminuït)
- 4- Els ocells
- 3- Cosmologies, constel·lacions i viatges (hotels)

Organitzava el seu treball per sèries: aviaris, cosmologies, palaus, colomars, museus, prínceps de Mèdici, capsas de sorra, estoigs, objectes, capsas de records, capsas de so... A més de les capsas feia *collages* i filmets.

Era un artistes autodidacta, va realitzar diferents oficis i no va començar la seva producció artística fins als 28 anys, un any després, el 1932 feia la primera exposició.

La seva situació familiar està molt relacionada amb l'obra, el seu pare va morir molt jove i Cornell va viure tota la vida amb la seva mare i el seu germà disminuït (era com un nen) dels que tenia cura. Fabricava joguines pel seu germà Robert amb qui tenia una relació molt estreta, aquesta relació li va donar un sentit diferent de les coses i del temps, deia que un somriure del seu germà li podia alegrar tot el dia i que li aportava una sensibilitat molt especial.

A començaments dels anys 30 va veure una exposició de collages de Max Ernst, obres amb les que va connectar gràcies a la seva afecció al col·leccionisme. A partir d'aquí entra en contacte amb altres surrealistes europeus, en especial amb Marcel Duchamp amb qui va col·laborar. Malgrat aquesta col·laboració Cornell no es considerava surrealista, no estava interessat en l'inconscient ni en la provocació sinó en la memòria, en els records i en les sensacions que experimentava davant de les imatges del passat. Les seves construccions eren obres pensades i meticulosament ordenades, les associacions d'objectes i d'imatges les feia en base a la semblança més que a l'oposició de coses inversemblants com feien els surrealistes.

ACTIVITATS

1

- Visionarem obres de Cornell en el PowerPoint i explicarem algunes coses d'aquest artista.

Comentarem el paper de la memòria, la relació amb els sentiments i sensacions que els objectes personals ens evocuen, així com el sentiment de buit que es produeix quan no som capaços de conservar els nostres records.

2

-Demanarem que els infants portin cassetes de fusta i objectes i imatges personals que siguin importants per ells.

-Els objectes i les imatges s'ordenaran per tipologies o segons els sentiments i sensacions que hagin evocat, i es tancaran dins de pots o cassetes transparents. Aquests s'etiquetaran convenientment i s'afegirà un petit comentari emotiu. Pots i cassetes es disposaran entre tots els/les participants per tal de compartir els nostres records.

3

-Construirem una capsa de records, amb alguns d'aquests objectes i imatges, tal com ho feia en Cornell.

Explicar el present amb imatges del passat: Sara Huete

Sara Huete (Santander, 1958, 52 anys) parla de coses actuals emprant imatges del passat, són imatges que malgrat no pertànyer al nostre temps les sentim properes. Les seves peces tenen un regust semblant a les de J. Cornell això no obstant, pel que fa als continguts són molt diferents, Huete treballa amb textos i relaciona idees mentre que el treball de Cornell es limita a evocacions perceptives, és misteriós i obert, s'hi poden fer moltes interpretacions. Sara Huete té el valor d'aconseguir que imatges i textos junts disparin moltes interpretacions possibles mentre se't dibuixa un mig somriure a la cara.

Huete afegeix sempre al material imprès elements en tres dimensions molt variats: cordills, metalls, fusta, daus, caniques, plomes, botons, petites figures... que, d'alguna manera, l'apropen als poemes objecte de Joan Brossa.

ACTIVITATS

1

n·b -Veurem el vídeo de Sara Huete i escoltarem amb atenció les seves explicacions.

- Treballarem amb imatges antigues buscant un significat, hi escriurem una frase. Podem fer també algun petit muntatge amb objectes tal com ho fa l'artista.

Podeu trobar imatges de dibuixos antics a:

<http://www.marriedtothesea.com/mtts-archives/mttsarchive-may06.php>

n·a -Veurem algunes imatges de Sara Huete i farem un fotomuntatge amb imatges antigues, li posarem un títol.

Els canvis: *Pensament* d'Enriqueta Vendrell

Pensament

Dimensions variables.
Intervenció en l'espai. Dibuix sobre paret,
sorra, planta (pensament), 2 vídeos DVDs de 10seg.
Fotografies: Josep Ignasi Rodríguez.

Pensament va ser el títol de l'exposició que l'artista lleidatana Enriqueta Vendrell va fer a la Sala d'Exposicions de l'IEI, l'any 2006. Consistia en una instal·lació al centre de la sala on hi havia com una petita muntanya de terra i damunt la planta amb flors: pensaments. A les parets en uns panells foscos, l'artista hi anava dibuixant la silueta dels canvis de les flors en el procés de marciment. Un vídeo enregistrava tot aquests canvis. La mateixa artista ens explica el sentit de la seva obra:

“A l'exposició *Pensament* (2006) parlo del pensament, allò no físic, mental, però fent anar cosa física, la flor que es diu pensament. Això i el procés de canvi, la vida, la mort són alguns dels aspectes que treballo en aquest projecte.

A *Pensament* em plantejo la idea de canvi, en el text del Francesc Gabarrell ja queda reflectit, la mateixa peça explica una història des d'un començament fins al final i explica un canvi d'un element viu fins que mor, i d'alguna manera és això, el pas d'una cosa a una altra. Canvi també en la manera de pensar, en les idees, a nivell formal ho reflecteixes jugant, amb una cosa que es diu igual encara que no ho sigui, la base és la idea, no la flor sinó la idea. Una transformació en un idea, primer pensar una cosa i després una altra.” (Relat d'Enriqueta Vendrell. Carme Molet, 2008)

ACTIVITATS

1

-Comprarem una flor de pensament i anirem dibuixant els canvis així com es vagi marcint.

-Dibuixarem una flor de pensament, en dues cartolina de color dibuixarem la seva silueta i la retallarem, amb un dibuix n'haurà prou si retallem les dues cartolines alhora. Enganxarem aquestes siluetes sobre una altra cartolina i escriurem dins de les flors dos pensaments sobre un mateix tema reflectint un canvi en el nostre pensament: Jo pensava que... Ara penso...

-Emprant la tècnica de les siluetes d'aquesta autora dibuixarem la nostra silueta reflectint tres estadis del nostre creixement. Una tècnica que l'Enriqueta Vendrell va emprar en l'exposició *Situació Lleida* de la Panera va ser pintar siluetes de persones amb pintura blanca en una paret blanca, eren difícils de detectar, era com una descoberta força interessant. Nosaltres o podem fer amb pintura o retallant un paper i enganxant-ho sobre un altre amb textures lleument diferents (mat - brillant...). Podem donar-li el significat de què el nostre creixement és difícil de detectar per nosaltres mateixos/es o per les persones que ens veuen cada dia. Cal especificar que no era aquest el significat de l'obra de l'Enriqueta, aquí l'únic que fem és aplicar el seu procediment però no el sentit de la seva obra.

TEMPS SOCIAL

“Frente al tiempo único, el tiempo de la globalización, es necesario hoy pensar sobre los tiempos dispersos de la heterocronía⁷, las rupturas del tiempo dominante y la emergencia de temporalidades de resistencia”.

<http://www.cendeac.net/> (CENTRO DE DOCUMENTACIÓN Y ESTUDIOS AVANZADOS DE ARTE CONTEMPORÁNEO)

En aquest apartat, situarem la vivència personal del temps en un context social. Cada societat genera un sistema de relacions polítiques i econòmiques, i de valors que implica la vida de les persones. Mitjançant l'educació (família i escola), els mitjans de comunicació i altres institucions socials aquests valors es van transmeten de generació en generació hi influencien la construcció de la identitat de les persones i la seva subjectivitat. I no solament les maneres de pensar sinó també els desitjos i els plaers estan generats i mediat per la societat. Tanmateix, hem de pensar que no tots aquests valors tenen la mateixa direcció, els valors responen a diferents posicions de poder que constantment canvien.

Per als infants això és molt difícil d'entendre, i més encara quan estan rebent una educació més basada en perspectives psicològiques que socials. Les noves visions sobre l'educació (Tomaz Tadeu da Silva, 2001) contempen la rellevància d'aquests aspectes per tal de fomentar una actitud crítica en els infants a partir de la comprensió i no solament des d'una moral preestablerta del que és bo i el que no ho és; si alguna cosa hem après de la multiculturalitat és que allò que és bo per algunes persones pot ser dolent per moltes altres.

Així doncs, el temps es viu i es gestiona de manera molt diferent depenent de la societat en la que estem immersos/es, comparar de quina manera el viuen les persones a la pel·lícula *El Chico* -que mostra els efectes de la pobresa al començaments del S. XX- i de quina manera el viuen les del barri de *Momo*, i també quina altra manera d'entendre el temps pretenen imposar els homes grisos, ens ajudarà a reflexionar al voltant de tots aquests aspectes.

Si hem fet l'activitat de la cassettes de records podem observar quins elements comuns tenen les cassettes construïdes pels nostres infants i imaginar quines cassettes construirien els personatges de *Momo*, si enfoquem els records que poden tenir *els homes grisos* ho veurem tot molt més clar...

Momo ens situa en la noció de temps que actualment vivim en les societats “desenvolupades” i ens mostra de manera crítica les seves desavantatges i contradiccions.

---

⁷ **Heterocronia** son los cambios en los ritmos de desarrollo de un organismo

MOMO

Momo és una història de Michael Ende (Alemanya 1929-1995) que va néixer en format de guió -un encàrrec de la televisió alemana que volia fer una sèrie amb una història d'aquest escriptor- el projecte no va tirar endavant i Michael Ende va reconvertir el guió en una novel·la curta que es va publicar l'any 1974. El llibre va ser inicialment prohibit, posteriorment es va reeditar per tota Europa.

Michael Ende va trigar 6 anys a poder acabar el llibre, ell mateix ens ho explica:

“Había trabajado la mayoría de las escenas, tenía creados a mis personajes, incluso varios capítulos completos pero por seis años persistió un problema, estaba olvidando una regla fundamental y debía resolver el dilema: ¿si los hombres grises robaban el tiempo de cualquiera, por qué Momo era una excepción? Por supuesto un escritor perezoso encontraría una solución sencilla dotando a Momo de algún poder especial, un reloj mágico o algo parecido, pero eso no me satisfacía, necesitaba encontrar una regla que derivara de la propia historia y justificara este hecho. Una mañana llegó la respuesta, así que le dije a mi esposa: ¡Eso es, encontré la respuesta!, el tiempo solo puede ser robado de aquellos que traten de ahorrarlo; si una persona deja pasar el tiempo y no trata de aprisionarlo, entonces nadie puede robarlo. Esa fue la forma como cree la idea del Barrio al borde del tiempo y la demás parte de la historia.”
(<http://ende.blogcindario.com/2008/09/00073-momo-roma-y-un-nuevo-sentido-del-tiempo.html>)

Michael Ende explica la història de *Momo*, una nena que vivia en un antic amfiteatre als afores d'una gran ciutat. Momo té la qualitat de saber escoltar els altres, per això té molts amics, els seus millors amics són: Gigi Cicerone i Beppo “Barrendero”. Totes les tardes, molts nens i nenes s'atansaven a l'amfiteatre per jugar, amb Momo era impossible avorrir-se. De vegades, Gigi contava contes i històries increïbles, que ni ell mateix sabia com havia d'acabar. *Momo* era molt especial; arreglava disputes, inventava jocs, reconciliava a la gent, i tot ho feia sense parlar, solament escoltant els altres. Tot era mol maco en aquell barri de gent treballadora fins que van aparèixer els homes grisos intentant canviar tot aquest ordre de coses. *Momo* haurà d'afrontar grans perills per a restablir la normalitat, però no ho fa tota sola, li ajuden la tortuga Casiopeda i el Mestre Hora. La història combina amb molta precisió, elements de la realitat i de la fantasia i amb aquests elements planteja de manera clara i eficient una crítica a la societat de consum.

Hi ha dos eixos que estructuraven la història: l'estalvi de temps i el consumisme. D'una banda l'estalvi de temps -que alimenta els homes grisos a costa de la qualitat de vida de les persones- com una forma d'aconseguir un ideal de progrés que mai arriba: la utopia del progrés de la modernitat que topa amb una realitat discriminadora i amb un repartiment injust, i que dificulta els vincles entre les persones. Segons el criteri dels *homes grisos* el temps ha de ser administrat de manera que no deixi espais de llibertat, ni de pensament, ni de relació entre les persones, ni de lleure... No ens podem permetre perdre el temps, estalviar el temps ens aporta un progrés material adreçat al consum, un “quiero tener mas cosas” d'una nina autòmat que *Momo* no entén, a Momo la nina ni li agrada perquè segons ella no s'hi pot jugar. Aquesta incessant acumulació de

bens materials en la qual estem immersors/es i que no aporta una millor qualitat de vida seria el segon eix de la trama.

A partir d'aquesta falla aparentment desvinculada del seu context Ende ens explica el seu punt de vista sobre les problemàtiques del nostre temps, les implicacions polítiques d'aquesta història són evidents i expliquen que inicialment hagués estat prohibida.

Els films

En 1985 *Momo* es va portar al cinema la pel·lícula va tenir poca repercussió si comparem amb la que va tenir la novel·la, es va rodar a Roma i va comptar amb la participació de l'autor. A l'any 2001 es va realitzar un film d'animació: *Momo, una aventura a contrareloj*. El plantejament fou molt diferent, s'intenta una repercussió més mediàtica modificant els aspectes realistes i fidels a la història inicial de la pel·lícula i s'elabora un producte més dinàmic de final feliç estil Disney, amb un resultat mediocre ple d'estereotips. Sens dubte la història mereixia uns films millors, tanmateix els podem emprar com a eina educativa per a plantejar una problemàtica complexa.

Podeu trobar fragments de les pel·lícules a:

<http://www.youtube.com/watch?v=1IRbZnly770&feature=related>

1- Momo

Pel·lícula

Any: 1986.

Coproducció Itàlia- Alemanya

Duració: 101 min. Director : Johannes Schaaf

Guió: Rosemarie Fendel, Johannes Schaaf

Actrius i actors : Radost Bokel, Mario Adorf, Armin Mueller-Stahl, Leopoldo Trieste, Ninetto Davoli, Bruno Stori, Elide Melli, Francesco De Rosa, Sylvester Groth, John Huston. Aparició estel·lar de Michael Ende

2- Momo: una aventura a contrareloj

Animació

Itàlia-Alemanya, 2001.

Director: Enzo D'Alò.

Guió: Enzo D'Alò i Umberto Marino

Duració: 71 minuts.

País: Itàlia

Música: Gianna Nannini i Francesco Sartori.

ACTIVITATS n·a

1

***Momo: una aventura a contrareloj* Animació**

-Abans de projectar el film d'animació podem explicar que és una història que ens ajuda a pensar sobre el temps, emprant elements de la fantasia de la realitat.

Comentarem el que hem vist, fent algunes preguntes:

-Qui era Momo?

-Perquè la gent l'estimava tant?

- Qui eren els homes grisos?
- Què volien aconseguir?
- De quina manera convencen a les persones per a estalviar el temps?
- Creieu que les enganyen?
- De quina manera l'estalvi de temps canvia la vida d'aquestes persones?
- Què fa Momo per ajudar els seus amics i amigues?
- Qui ajuda a Momo a fer-ho?
- Perquè l'ajudant de Momo és una tortuga? (algunes tortugues viuen 100 anys)
- Qui és el mestre Hora?
- Què és la flor del temps?
- Us agrada el final de la història?

Podem comentar que acaba de manera diferent en el llibre que en l'animació.

- Quin altre final podria tenir?

-Dibuixem un altre final per la història

2

Elements reals i fantàstics

Intentarem discriminar quins són aquells elements reals i fantàstics de la història per tal d'adonar-nos que les metàfores i els elements del món de la imaginació també ens poden ajudar a entendre millor el món real.

-Dividirem un paper en dues parts i dibuixarem en una els personatges o elements de fantasia i en l'altra els que podrien ser reals.

- Amb els homes grisos tindrem més problemes doncs es tracta d'una metàfora però alhora ens els presenta com a persones reals. Donat que desapareixen quan no tenen el cigar del temps de les persones, són també del món de la fantasia, els hi podem preguntar:

- A qui s'assemblen de la vida real aquests homes grisos?
- Qui està interessat en el consum excessiu de les persones?
- Per a què es fa la publicitat?

Els infants més grans responen que s'assemblen als executius de grans empreses i als polítics, i aquestes empreses són les que estan interessades en el consum per a poder fer més diners. Els propietaris d'aquestes empreses es gasten molts diners en publicitat per tal de generar desitjos consumistes en tots/es nosaltres. (Publicitat de joguines del Nadal).

-Representarem els homes grisos. Cada infant en farà un de gran, els poden pintar en una cartolina, retallar-la i penjar-los tots a la classe. Un allau d'homes grisos que roben el temps de les persones.

3

Temps per a compartir

Tenir temps per a compartir: Amb qui compartim el nostre temps?
Pensarem en els moments més feliços de la nostra vida compartits amb altres persones i cada infant els explicarà per compartir-los amb els altres companys i companyes. Enregistrarem les explicacions amb càmera de vídeo.

4

El plaer de tenir coses i els nostres desitjos

El sistema actual ens empeny a treballar molt per a tenir diners i poder comprar més coses. Coses importants per a nosaltres i coses que no ho són.

De vegades el desig de comprar o de què ens regalen quelcom té a veure amb el desig d'estimar i de ser estimats/es, amb el desig de ser com tothom i de tenir el mateix que els altres per a poder ser acceptats/des i estimats/des.

Ara bé, la societat de consum no ens deixa temps per a poder gaudir de les coses i sempre ens en fa desitjar unes altres.

-Escriurem en un paperet la cosa que més desitjo, els plegarem i cada infant agafarà un paper sense mirar el seu contingut, després dissenyarà un embolcall de caramel amb la imatge o la paraula del desig, embolcallarà el caramel i el regalarà a qui hagi formulat el desig. l'embolcall el pot realitzar sobre paper de cel.lofana i retoladors permanents.

5

Tira de còmic

Emprarem el còmic per a representar alguns moments de la història de MOMO. Amb tires de 3 o 4 vinyetes podem representar una seqüència de Momo, la que més ens hagi agradat. Si els infants són petits podem facilitar-los la feina amb un paper on hi hagin les requadres de les vinyetes i un espai pel títol.

6

Un instant de vida: la flor del temps

Farem un mòbil. Construïrem una flor del temps amb plàstic transparent i/o de colors, també podem emprar envassos de plàstic de reciclatge (sense etiquetes).

ACTIVITATS n·b

1

Visionarem i comentarem la pel·lícula. Si tenim temps veurem també l'animació o almenys algun fragment. Compararem les dues maneres de representar aquesta història i els hi preguntarem quina els hi ha resultat més interessant i perquè, amb quina han après més coses i també quina els hi ha agradat més (diferència entre agradar i interessar).

És important que els infants entenguin bé la història que ens explica els films, podem fer les preguntes que hem proposat pel nivell a i altres més complexes com ara:

Què pensa Michael Ende sobre la nostra societat?

Estàs d'acord amb el seu punt de vista?

Perquè inventa aquesta història?

Els homes grisos són una metàfora, si pensem en la nostra realitat, qui són els homes grisos?

Com ens prenen el temps els homes grisos?

Creus que és una història eficaç pel que fa als continguts?

Canviaries alguna cosa de la història?

I de les pel·lícules?

Què has après sobre el temps en aquesta pel·lícula?

2

-Emprarem el còmic per a representar alguns moments de la història de MOMO. Projectarem els Powerpoints per tal que els/les alumnes adquireixin coneixements sobre el còmic i puguin dibuixar-ne un empran els codis apropiats.

-Dibuixarem els personatges principals.

-Realitzarem una tira de 3 o 4 vinyetes per a representar un moment del film.

-Realitzarem una pàgina de còmic per a representar el que hem après sobre el temps en aquesta pel·lícula. Abans podem comentar aquest text de **JOAN SUBIRATS** (12/02/2004):

Política del tiempo

"No sorprenderemos a nadie si decimos que el tiempo se ha convertido en uno de los aspectos más polémicos de la organización de la vida cotidiana. Por un lado, crece la presión por la reducción de la jornada de trabajo o aumentan los servicios y las ofertas destinadas a organizar el ocio, el tiempo libre. Pero por otro, a pesar de ello, no dejamos de preguntarnos qué ocurre con ese tiempo que se escurre velozmente. "No tengo tiempo" es una de las frases más frecuentes de nuestra vida y que cada vez más es sinónimo de persona de éxito, de persona "de nuestro tiempo". Para poder pagar las letras del coche, la hipoteca de la casa adosada y las vacaciones previstas, todo lo que nos permitiría presumiblemente vivir mejor y disfrutar más de nuestro tiempo, hemos de correr de un lado a otro como poseídos y apenas logramos conciliar el sueño pensando en lo mucho que tenemos que hacer para poder no hacer nada por breves horas o días."

Política del temps

"No sorprendrem a ningú si diem que el temps s'ha convertit en un dels aspectes més polèmics de l'organització de la vida quotidiana. D'una banda, creix la pressió per la reducció de la jornada de treball o augmenten els serveis i les ofertes destinades a organitzar l'oci, el temps lliure. Però l'altra, no deixem de preguntar-nos què passa amb aquest temps que s'escorre veloçment. "No tinc temps" és una de les frases més freqüents de la nostra vida i que cada vegada més és sinònim de persona d'èxit, de persona "del nostre temps". Per a poder pagar les lletres del cotxe, la hipoteca de la casa adossada i les vacances previstes, tot el que ens

permetria presumiblement viure millor i gaudir més del nostre temps, hem de córrer d'un costat a un altre com posseïts i quasi no aconseguim agafar el son, pensant **en el molt que hem de fer per poder no fer res per breus hores o dies.**"

TEMPS HISTÒRIC

Al llarg del temps moltes coses canvien, les persones l'entorn natural i social..., abans es parlava de progrés perquè es pensava que les coses anaven millorant, que les innovacions tecno-científiques aconseguirien un món millor, progressar era sinònim de millorar. Ara estem veient que no sempre és així, que per a què algunes persones puguin gaudir d'aquestes innovacions moltes altres han de pagar un preu molt car i que també el mediambient s'està deteriorant a causa d'aquesta idea de "progrés". La tecno-ciència per ella mateixa no millora automàticament la vida de les persones, podem dir que pel que fa a les relacions humanes -des d'una vessant política- estem ara pitjor que en alguns temps antics (guerres, fam, deteriorament del medi, extinció de pobles i cultures...). El coneixement que hem anat acumulant al llarg de temps han obert un cabdal de possibilitats de millora, no obstant això, moltes vegades es continua emprant com sempre, afavorint a qui té més poder i deteriorant la vida.

Parlar de temps històric és parlar de continuïtats i discontinuïtats, canvis i permanències, d'estancaments i ruptures, d'avanços i retrocessos i també de simultaneïtat i asincronia. La història no és lineal, no és una successió d'esdeveniments que es poden representar en una línia de progrés..

D'altra banda la història escrita és una successió d'esdeveniments que han estat triats en funció d'uns interessos, hi ha successos que s'expliquen i altres que no, cada vegada més es reescriu una història més vinculada a la vida quotidiana de les persones i s'inclou altres vides i altres persones, la història de l'"altre/a" també forma part de la nostra pròpia història. Des d'una perspectiva crítica Evans (1996) proposa relacionar els problemes socials del passat amb el present i d'aquests amb el futur, en una educació dirigida a la intervenció social atenent la raça i l'etnicitat, les classes socials, el gènere i la sexualitat i les relacions de poder. (Antoni Santisteban Fernández. *Les representacions i l'ensenyament del temps històric*. Tesi Doctoral. UAB. 2005)

El temps canvia les coses en funció dels cicles de la vida, però moltes altres coses les canvien les persones; tot i que de vegades ens semblen canvis naturals i es barregen amb els canvis de la vida són canvis socials i polítics que esdevenen en funció d'unes relacions de poder.

Tenir en consideració les relacions entre passat, present i futur ens permet pensar **d'on venim -on estem -on anem i -cap on desitgem anar .**

Com diu l'Antoni Santisteban:

"El més important és saber que el present és conseqüència del passat i que el futur és una categoria temporal en construcció, que també necessita del coneixement de la nostra història." (P.58. Antoni Santisteban Fernández. *Les representacions i l'ensenyament del temps històric*. Tesi Doctoral. UAB. 2005)

La memòria històrica, l'oblit actual de la memòria ens pot portar a repetir els mateixes equivocacions de sempre.

A través de la imaginació projectem les nostres pors i també les nostres esperances cap al futur inventant relats de ciència ficció, les superproduccions cinematogràfiques de Hollywood de ciència-ficció, des de la trilogia de "La guerra de les galàxies" fins a "El planeta dels simis", passant per "Alien" i "Star Trek", ens situen en un espai imaginari que en alguns casos estableixen connexions amb els avanços tecno-científics projectant altres mons possibles.

Blade Runner construeixen la memòria del replicant la seva història personal a base de records artificials una memòria feta pels altres, por a perdre el control de la pròpia història. (Veure José Pedro Aznárez *Visualidad expandida y construcción de narrativas* (narrativas i educación artística) Red visual 8, 2008)

També els i les artistes actuals realitzen produccions imaginàries a partir de les aportacions de la tecno-ciència, la figura del cybor (personatge que aplega una part humana i una altra de màquina), Marina Núñez i Bene Bergado fan representacions que van més enllà de les restriccions de gènere, sexualitat i raça i les projecten com a futures identitats capaces de democratitzar les relacions personals i socials.

ACTIVITATS

1

El pas del temps

El conte *Sóc una roca* planteja una història diacrònica d'una pedra al mateix temps que situa altres esdeveniments paral·lels on els infants podran reconèixer alguns moments de la història: els dinosaures, la prehistòria, les primeres civilitzacions (Mesopotàmia, Egipte, roma), l'Edat Mitjana, el S. XVIII (cort rococó francesa, il·lustració), S. XIX (guerres, colonització anglesa) i S. XX (art abstracte), així mateix, cal contemplar també que és una passejada des d'una mirada occidental (racista, colonialista i patriarcal) que no contempla la història dels/de les "altres".

- Farem una escultura a partir d'una pedra o la pintarem, hi podem dibuixar personatges de diferents moments històrics.

- Atenent a les diferents procedències dels infants els hi preguntarem què saben sobre la història del seu barri, del seu poble, de la seva cultura, de la nostra ciutat (preguntar a la família o a l'escola)... En farem representacions.

- Sortirem a fer fotografies de l'entorn de l'escola, intentarem esbrinar quins són els indrets (edificis, places, etc.) més antics o més actuals.

- També podem fer una intervenció en algun d'aquests indrets.

- Explicarem el conte *El riu explicahistòries*

- Farem una acció al riu o hi anirem a fer fotografies.

2

La memòria històrica: canvi, permanència i discontinuïtat

- Projectarem un PowerPoint

- Pensarem en coses que han canviat a la història, ens adonarem que els canvis no són simultanis a les diferents parts del món. Situem el quan i l'on, per exemple si parlem de l'electricitat pensem que encara hi ha molts pobles indígenes que no en tenen.

- Pensarem en coses que han millorat i altres que han anat a pitjor, quines coses han millorat per a tothom i quines ho han fet solament per algunes persones. Ho dibuixarem.

- Projectarem els vídeos de cybors de Marina Núñez i/o Bene Bergado..., els comentarem.

- Imaginarem un futur millor. Podem crear una escenificació aplegant materials metàl·lics i altres més orgànics (natura-tecnociència).

ANNEX

TEXTOS POWER POINT

2- El temps de la vida

Tot el que és viu creix. El creixement dels animals i de les plantes és més o menys ràpid segons les espècies, pot durar dies o anys.

Els ratolins neixen sense pèl i cecs. Als 14 dies ja els ha crescut tot el pèl, a les tres setmanes s'atreveixen a sortir del cau. Als dos o tres mesos ja són grans i poden tenir fills.

Quan neixen els ossets pesen 300 grams, gràcies a la llet de la seva mare als 2 mesos pesen 3 quilos, als 6 mesos ja s'alimenten com els adults però encara necessiten la cura de la seva mare. Continuen creixent fins als 10 anys que ja són totalment adults, les femelles es fan grans molt abans, deixen de créixer als 5 anys.

Pel que fa als humans, el creixement és molt ràpid als primers anys de vida i a l'adolescència, cap als 20 anys deixen de créixer.

Tots els éssers vius naixen i moren. Al llarg dels anys els humans i també els animals perdem flexibilitat i ens cansem més. La vista i l'oïda perden precisió, ja no hi podem veure ni sentir tant bé com abans, i el cos es posa malat més sovint. Un dia el cor deixa de bategar, el temps de la vida s'ha acabat.

El temps de vida dels animals

El temps de vida de les persones

La mort fa que la vida continui

Per sort tot i que la vida com les històries dels contes, tingui un final, cada vida explica una història diferent, les vivències de cada persona són úniques però compartir-les és encara millor.

Estimar la vida i defensar-la fa que la gent sigui més feliç.

La vida és el millor regal, cada instant, cada trosset de la nostra vida, de la vida de les altres persones, dels animals, de les plantes és un regal del temps, la joia més valuosa.

Guió basat en el llibre: *La vida a tu alcance*. Il·lustracions de Robin Gindre. Ediciones Oniro. Barcelona 2002.

Iniciació a la rellotgeria

Esther Barrugués Alviñá.

Un **rellotge** és un aparell que serveix per mesurar el temps; aquest temps pot ser global, un rellotge que tingui les funcions d'hora i minuts, o parcial, un cronògraf. Els rellotges poden ser de molts tipus: de paret o de sobretaula (amb peu, sense, de cucut, de soneria de diverses classes, de quars, de corda, pèndul o peses, amb despertador o sense, etc.); de canell o de butxaca (mecànic, automàtic, autoquars, a corda, de quars, cronògraf, cronòmetre, multifuncions, g.m.t., etc.); fins i tot d'aigua (les clepsidries dels egipcis), de sol (tan comuns a parets de tot el món), de cera (una espelma amb marques), d'oli (la quantitat d'oli marcava la durada), els de sorra, i fins i tot atòmics. Els **rellotges de canell** es divideixen en dos grans grups: el mecànics o de **quars**. Les **màquines** dels rellotges de canell, siguin mecànics o de quars, no són totes iguals, sinó que hi ha diferents models amb diferents característiques tècniques; però en rellotgeria no s'anomenen models de màquina, sinó que s'anomenen **calibres**: aquest nom prové de que les primeres màquines de rellotges

de canell, que es varen mesurar igual que en balística, pels diàmetres; en l'actualitat el calibre és simplement una referència que cada marca col·loca amb el seu propi criteri. Els rellotges **mecànics** són aquells que funcionen gràcies a la física, és a dir, sense cap impuls químic o elèctric. Aquest rellotges es poden dividir en dos grups principals: els **a corda** o **automàtics**. Els rellotges **a corda** són aquells que per que funcionin se'ls ha de donar corda manualment, és a dir, el remuntatge de la corda l'haurem de fer nosaltres mateixos cada vegada que s'aturi el rellotge o abans de que s'acabi la corda; la durada de la corda d'un rellotge s'anomena **reserva de marxa** i depèn del disseny de cada calibre, així tindrà una durada diferent cadascú i que el fabricant especifica a les característiques tècniques del rellotge. Els rellotges **automàtics** són aquells que el remuntatge de la corda es farà automàticament, sense la nostra intervenció constant: els calibres d'aquests rellotges porten una part destinada a carregar la corda, s'anomena **automàtic**: la massa oscil·lant dels calibres (que actua d'una manera molt semblant al pèndul dels rellotges de paret o sobretaula, si no es para no es pararà el rellotge) dona voltes sobre un punt determinat del calibre, i amb un sistema de pinyons i rodes, transportarà aquest moviment a la corda i farà que s'enrosqui. En els rellotges **mecànics** l'encarregat de que l'afinació del rellotge sigui correcta, que la marxa del rellotge no faci ni un retràs ni un avançament, és el volant-espiral; aquest amb el seu moviment oscil·lant continu i amb una allargada, pes, i alçada determinats i característiques de cada calibre farà que el rellotge doni l'hora correctament. Els rellotges de **quars** són aquells que funcionen gràcies a un dispositiu que els donarà l'energia necessària per funcionar; el dispositiu que més es fa servir es l'anomenada **pila**. La **pila** proporciona l'energia al rellotge gràcies a unes reaccions fisicoquímiques que succeeixen al seu interior, aquestes reaccions s'inicien en el moment que la pila entra en contacte amb les brides de contacte del circuit integrat del rellotge, i no paren mai més, és a dir, si la pila no es treu del rellotge (o de qualsevol aparell que funcioni amb piles) en quan ens adonem que no funciona, la pila el que farà serà sulfatar-se: els elements químics del seu interior es transformen en sulfats corrosius, surten de dins de la pila i poden fer malbé tota la màquina o l'aparell; fins i tot les nostres mans, si no les rentem ràpidament, podrien sofrir lleugeres cremades. En l'actualitat, quasi tots els rellotges de quars suïssos porten un sistema al circuit integrat anomenat **end of life** (e.o.l) i que consisteix en que quan la màquina detecta que la pila arriba a uns nivells d'energia baixos fa que l'agulla de segons del rellotge salti de 4 en 4 segons, cosa que resulta molt vistosa i significativa. El nom dels rellotges de **quars** prové de que en el seu circuit integrat trobem un tub molt petit i al seu interior hi ha un cristall del mineral quars, de dimensions microscòpiques; aquest cristall el que fa es, un cop excitat per l'energia que prové de la pila, ressona dins d'aquest tub i dona els impulsos justos i necessaris per que el rellotge doni l'hora correctament. En tot tipus de rellotges, siguin mecànics o quars, trobem unes funcions afegides a la funció principal d'un rellotge, aquestes funcions s'anomenaran **complicacions** i faran augmentar el valor del rellotge; així podem trobar: calendari simple (dia del mes), doble calendari (dia del mes i de la setmana), calendari complet (del mes, setmana i mes), fase lunar (ens dirà la fase de la lluna segons la data del mes), calendari perpetua (sabrà si l'any és normal de 365 dies o bixest de 366 dies), big date (calendari de grans xifres), doble finestra de calendari (la xifra es divideix en dos discs de calendari independents), cronògraf (per mesurar temps curts i precisos), retrapant (per mesurar dos temps a l'hora), etc., però cal remarcar que qualsevol d'aquestes complicacions tindrà molta més rellevància si el rellotge és mecànic que no de quars. Esther Barrugués Alviñá.

http://www.suissajoiers.com/index.php?option=com_content&task=view&id=24&Itemid=79

<http://www.jaja.cl/?a=5127> Història del rellotge

relojes cucut moviment:

<http://www.youtube.com/watch?v=qFx7xNPP8bQ&eurl=http://www.mycuckooclocks.com/>

relojes cucut <http://www.european-gift-palace.com/Black-Forest-Cuckoo-Clocks:::599.html>

Rellotge d'arena animat: <http://animoteca.blogcindario.com/2007/12/00883-reloj-de-arena.html>

Política del tiempo

JOAN SUBIRATS 12/02/2004

No sorprenderemos a nadie si decimos que el tiempo se ha convertido en uno de los aspectos más polémicos de la organización de la vida cotidiana. Por un lado, crece la presión por la reducción de la jornada de trabajo o aumentan los servicios y las ofertas destinadas a organizar el ocio, el tiempo libre. Pero por otro, a pesar de ello, no dejamos de preguntarnos qué ocurre con ese tiempo que se escurre velozmente. "No tengo tiempo" es una de las frases más frecuentes de nuestra vida y que cada vez más es sinónimo de persona de éxito, de persona "de nuestro tiempo". Para poder pagar las letras del coche, la hipoteca de la casa adosada y las vacaciones previstas, todo lo que nos permitiría presumiblemente vivir mejor y disfrutar más de nuestro tiempo, hemos de correr de un lado a otro como poseídos y apenas logramos conciliar el sueño pensando en lo mucho que tenemos que hacer para poder no hacer nada por breves horas o días.

La cosa empezó, simplificando, con el reloj. Las nuevas ciudades, decía Gómez Arboleya, erigieron sus campanarios para desde allí divulgar la buena nueva de que las personas podían disponer de su vida, organizar su ciclo vital, usando a discreción el nuevo invento del tiempo. No más esclavitud solar. No más ciclos estacionales. Cada quien podía decidir su destino, disponer de su tiempo en las *Villanuevas* o *Villafrancas* fuera de la dominación feudal y secular. El héroe que se enfrenta a los parámetros divinos, señoriales y naturales que decidían los ritmos de trabajo y descanso tiene en el reloj su aliado perfecto. Disponer del tiempo era sinónimo de disponer de la vida, de disponer de tu destino. Y el tiempo empezó a ser valioso. Ganar tiempo, ganar fortuna. Pero luego llegó Taylor con sus cronómetros y sus diagramas para esclavizarnos y sacarnos el jugo segundo a segundo. Y ahí estamos. Sometidos a la esclavitud de algo que deberíamos mirar con una cierta animosidad y que en cambio hemos convertido en un objeto de deseo y en un signo de ostentación.

Los cambios tecnológicos han redefinido tiempo y espacio. La instantaneidad de las comunicaciones y la facilidad con que trasladamos personas y objetos han hecho mucho más global nuestro ámbito relacional. Podemos hacer cada vez más cosas *just in time*, aunque ello comporte más y más presión. Los espacios de socialización tradicionales no disponen de tiempo. Apenas si hay procesos de aprendizaje. Las escuelas ofrecen a sus alumnos con problemas de seguimiento escolar un *tastet d'oficis* para que en poco tiempo se orienten en la selva de la precariedad laboral. Como dice Sennet, el lema es "nada a largo plazo". Ya no hay narración vital, no es posible la acumulación de experiencias y de vínculos. Todo eso son cargas que entorpecen la sacrosanta flexibilidad que el mercado exige. Y si ese sacrificio no se produce prontamente, las empresas "no tendrán más remedio" que cambiar hacia espacios en los que encuentren personas sin tantos fardos vitales. Las familias han visto también destrozados sus tiempos. Por mucho que algunos de nuestros dirigentes se llenen la boca sobre la "responsabilidad clave de la familia", muchas de esas familias sufren lo indecible simplemente por subsistir, por seguir siendo, apoyándose muchas veces en las pocas abuelas que van quedando. Y cada vez cuesta más comer, cenar, hablar, aprender de manera colectiva y pausada.

Pero ¿podemos? Sendos trabajos de Teresa Torns y Sara Moreno que ha publicado la Fundació Nous Horitzons (www.noushoritzons.org) sobre el nuevo valor político de la cotidianidad y el reto que significa la variable tiempo en el replanteamiento de las políticas de bienestar son un ejemplo de que es posible y deseable repolitizar el debate sobre el uso del tiempo en nuestras ciudades. En Italia llevan tiempo hablando -y haciendo- sobre cómo diferenciar usos del tiempo, sobre cómo pensar los tiempos de niños, jóvenes, hombres, mujeres y personas mayores. En Francia se debate sobre los tiempos sociales. En Finlandia han probado con notable éxito la fórmula 6+6, que permite reducir jornada y alargar simultáneamente el tiempo de los servicios. Las experiencias de los *bancos del tiempo* en algunas ciudades españolas apuntan a que la preocupación existe también aquí y algo debería hacerse. No deberíamos aceptar como un dato que los tiempos sociales deben quedar indefectiblemente marcados por las necesidades productivas. Podemos usar los potentes medios de que disponen actualmente nuestros geógrafos y otros profesionales para hacer mapas de tiempos, analizar desajustes, extender capacidad de atención de los servicios, mejorar movibilidades, repensar horarios de escuelas, centros sanitarios o bibliotecas (como en algunos casos se ha empezado a hacer). En una lógica participativa. Con implicación de la comunidad. Con capacidad de decisión de las autoridades locales.

Hay algunos que ya han expresado su posición. La patronal CECOT (*Avui*, 21 enero 2004) manifestaba que no podían aceptar que las tímidas medidas de la llamada "conciliación trabajo-familia" penalicen a los empresarios. Las empresas, decían, no contratarán a mujer alguna si ello significa pagar una peseta más que a otro trabajador. La solución, afirman, pasaría por dar más flexibilidad a la contratación laboral. Es curioso constatar que de hecho, cuando se habla de tales medidas de conciliación entre trabajo y familia, se acabe hablando sólo de mujeres. Es evidente el escasísimo uso que los hombres hacen de los permisos y de las alternativas de tiempo parcial, que en nuestro país son de carácter mucho más precario que, por ejemplo, en Holanda. Y ése es otro gran tema, la desproporción de los usos del tiempo entre hombres y mujeres, y la penalización constante de las últimas en el hogar, en el mercado de trabajo y en sus expectativas profesionales. Las medidas legales adoptadas prescinden de esa realidad, parten de una hipotética igualdad entre hombre y mujer, y por ello su aplicación acaba reforzando los roles tradicionales. No podemos tratar de trabajar con la diversidad de tiempos de cada quien para reforzar su autonomía individual si todo ello acaba generando mayores cotas de desigualdad. El reto es abordar de manera conjunta, participativa y con proximidad la batalla política de los tiempos sociales. Y son las administraciones las que han de empezar dando ejemplo de que ello es posible.

Joan Subirats es catedrático de Ciencia Política de la UAB.

http://www.elpais.com/articulo/cataluna/Politica/tiempo/elpepiau/cat/20040212elpecat_7/Tes/ (consultada el 20-9-08)

Tiempo para la vida - Los ciclos naturales de la luz

Monografía creada por Jorge Riechmann. Extraído de:

<http://www.rebellion.org/seccion.php?id=24>

25 de Enero de 2006

http://www.wikilearning.com/monografia/tiempo_para_la_vida-los_ciclos_naturales_de_la_luz/9109-11

Los ciclos naturales de la luz

“¿Por qué forzamos las cosas y en la oscuridad del invierno aceptamos las mismas horas de trabajo que en los claros días del verano? ¿Por qué no nos adaptamos al curso natural del tiempo? ¿Qué consecuencias tendrá que con frecuencia cada vez mayor intentemos salirnos de los antiquísimos ritmos naturales? Parece como si quisiéramos anularlos y hacer que todos los días tengan la misma duración, una duración excesiva. El medio de nuestra elección es precisamente aquel que nos marcan todos los ritmos: la luz. Por medio de la luz artificial de nuestros días apagamos el ciclo de la luz natural, aunque lo paguemos en energía, en salud y en bienestar. (...) Las horas de oscuridad total las reducimos a unas ocho. De todo ello resulta un día largo que incrementa nuestra actividad. No tenemos claro, sin embargo, si también incrementa la sensación de vitalidad o si más bien perjudica nuestra salud, pues este macroexperimento destinado a suprimir los ritmos de la naturaleza todavía es demasiado reciente: la ‘edad de la luz artificial’ apenas tiene la edad de una persona. ¿Sabemos si nuestro organismo resistirá a la larga estos ritmos reducidos? (...) La rotación de la Tierra es nuestro indicador del tiempo, ¿no será un error prescindir de su ritmo?”⁶¹

No hay manera de “hacer las paces con el planeta” sin revertir ambas tendencias: *reintegrar los sistemas socioeconómicos humanos dentro de la “economía de la biosfera” exige tanto readaptarnos a los ciclos de la naturaleza como levantar el pie del acelerador*. Pues ecologizar la economía quiere decir básicamente dos cosas: “cerrar los ciclos” y emplear energías renovables⁶². El “cerrar los ciclos”, imprescindible para lograr una producción industrial limpia, tiene una evidente relación con los tiempos cíclicos de la naturaleza; por otra parte, las energías renovables –que se renuevan conforme al ciclo solar anual— *se manifiestan en forma dispersa tanto en el espacio como en el tiempo* (lo que las diferencia de los combustibles fósiles y la energía nuclear, ya concentrados durante millones de años por procesos biológicos y geológicos)⁶³. Aprovecharlas exige tanto disponer de adecuadas tecnologías de concentración, como organizar el tiempo industrial y social de otra forma menos apresurada y ávida.

El poeta y pensador italiano Pier Paolo Pasolini hablaba de los *tiempos lentos del ser* en relación con la cultura campesina de la Italia previa a la “mutación antropológica” de los años sesenta, con el salto neocapitalista hacia una civilización del consumo: “hablo de un mundo agrícola, con bosques y leñadores, la comida ‘sencilla’, la interpretación estética clásica, los tiempos lentos del ser, las costumbres repetidas hasta el infinito, las relaciones duraderas y absolutas, las despedidas desgarradoras, los pasmosos regresos a un mundo que no ha cambiado...”⁶⁴ Sin nostalgia “pasadista” ninguna, he de decir que no podemos concebir una sociedad sustentable que no se rija, en dimensiones muy importantes de su dinámica, por los *tiempos lentos del ser*. En definitiva, reintegrar los sistemas socioeconómicos humanos dentro de la “economía de la biosfera” requiere vivir más cíclicamente –lo cual incluye el respeto de un calendario que conserve todos sus colores, en lugar de derivar hacia una grisalla uniforme-- y vivir más despacio.⁶⁵

Tiempo para poner en práctica el principio de precaución

La precaución tiene que ver con el tiempo: tiempo para pensar en lo que hacemos y evaluar las posibles consecuencias de nuestros actos. Tiempo para debatir a partir de información contrastada y de conocimientos sólidos. Tiempo para evaluar los riesgos. Un ritmo más pausado. Un grupo de científicos, en una carta publicada en la revista *Nature*, señalaban que “la claridad en las ideas es más importante que la eficacia, y la dirección de la investigación más importante que la velocidad que se le imprime.”⁶⁶ Por desgracia, parece que tales ideas son muy minoritarias, en un contexto hipercompetitivo en el que --cada vez más-- la ciencia y la tecnología se ponen al servicio de los imperativos de valorización del capital. Para hacer visible la dinámica que mueve el desarrollo de la moderna

biotecnología basta con visitar las páginas web de las empresas líderes del sector de las llamadas “ciencias de la vida”:

”Si quiere *tener éxito*, una compañía del sector de las ciencias de la vida ha de ser *la primera en inventar y la primera en sacar al mercado un producto*. Monsanto está marcando el paso en la creación de más ideas, mejor y *más rápidamente*. El éxito se define hoy en términos de creatividad y *velocidad*... El objetivo es *sacar al mercado un torrente de productos* únicos y valiosos *antes de que lo haga la competencia*. (...) El *mantenimiento de una ventaja competitiva* requiere un *constante desarrollo de nuevos productos*. Y han de ser *lanzados simultáneamente --y poderosamente-- en múltiples mercados en todo el mundo*. Cualquier posición que no sea de primera o segunda marca en el mercado constituye una oportunidad perdida”⁶⁷ (las cursivas son nuestras).

El desfase entre los avances tecnocientíficos y la evolución de la sociedad se agranda. Ciertos analistas señalan que, a partir de la ruptura tecnológica de los años sesenta, el desarrollo de la biología molecular y la explosión de la informática ha hecho saltar en pedazos la estabilidad general del sistema ciencia-técnica, tornando cada vez más difícil su control por parte de poderes públicos democráticos⁶⁸.

Como apuntábamos antes, se ha sugerido que *la crisis ecológica es sobre todo un asunto de velocidad y de globalización*. Un sistema se vuelve insostenible si (a) se acelera demasiado y no tiene tiempo de seleccionar las adaptaciones más viables; y (b) se globaliza demasiado, es decir, se vuelve incapaz de fracasar en algunas de sus partes sobreviviendo en otras, y se lo juega todo a una sola carta, por así decirlo⁶⁹. Necesitamos *tiempo para reaccionar ante nuestros propios actos*: el principio de precaución, sin esta dimensión temporal, es sólo una expresión hueca.

Una tecnociencia fetichizada, en rapidísimo desarrollo, pasa a percibirse como el auténtico sujeto de la historia, mientras que los seres humanos rebajados a objetos impotentes sufren el impacto de procesos que no controlan. Sin una *ralentización del desarrollo tecnológico* parece imposible que comunidades democráticas y reflexivas se reapropien de la tecnociencia –hoy, crecientemente, sierva del gran capital-- para reinsertarla dentro de un orden social propiamente humano.

Tiempo para el conocimiento y para la praxis

En el terreno del conocimiento, están sentadas las bases para una comprensión “holística” de los sistemas complejos que son vitales para un mínimo gobierno del devenir humano dentro de la biosfera: ecología, teoría general de sistemas, cosmología moderna, modelización informática (incluso de fenómenos tan complejos como el clima del planeta), psicología social... *Pero necesitamos tiempo*: tiempo, en este caso, para perfeccionar estos los modelos y teorías que emplean tales disciplinas, y sobre todo tiempo para cribar los datos esenciales de entre la ciclópea ganga de informaciones que acumulamos sin llegar a poder asimilarlas realmente; y tiempo para integrar los contextos de saber que permitan la decisión bien informada con vistas a la acción eficaz.

Tengamos en cuenta que los archivos, bibliotecas y bancos de datos sobre todas las cuestiones imaginables crecen de forma exponencial, ¡pero de forma simultánea de van volviendo *inutilizables por falta de tiempo!* La mejora en velocidad de procesamiento y en capacidad de almacenamiento de información se ve más que contrarrestada por las mejoras en la adquisición aún más rápida de información... que cada vez aprovechamos menos. Hace ya casi veinte años que Vartan Gregorian, el director de la Biblioteca Pública de Nueva York, se refería a este inquietante fenómeno:

”Toda la información disponible en el mundo se dobla cada cinco años. ¡Se dobla!

Pero ocurre el siguiente fenómeno: a medida que la información crece hay un decrecimiento en el uso de esa información. En 1975, estudios realizados en Japón decían que sólo el 10% de la información que se produce es utilizada; el 90% se desperdicia. Actualmente se utiliza sólo el 1% o el 2%⁷⁰.

La relación entre tiempo y praxis humana es intrínseca, y de la mayor importancia. Tiene por lo menos dos aspectos relevantes: por un lado la praxis presupone capacidad de elección, para ejercer la cual se precisa un abanico de posibilidades. *Para aprovechar estas posibilidades hace falta tiempo*: el tiempo peculiar de la deliberación y de la decisión. La calidad de la decisión se halla estrechamente correlacionada con la calidad de la información (contar con toda la información relevante, pero no verse perturbado por una masa ingobernable de datos fútiles), y ésta con el tiempo. De nuevo, por consiguiente, constatamos la íntima vinculación de la cuestión democrática con el tiempo.

En segundo lugar tenemos el tiempo como *kairós* (noción que emplearon en filosofía Aristóteles y los estoicos): el presente del momento activo, la oportunidad histórica propicia que se presenta una vez y sólo una, y que por tanto importa máximamente saber identificar (para aprovecharla en la acción). Más recientemente, Walter Benjamin aprovechó esta noción para redefinir la Revolución como una irrupción “kairológica”⁷¹. En general, el tiempo en política es tiempo de *kairós*; pero también el cultivo de las relaciones interpersonales, y el desarrollo de una vida personal rica e indagadora, harían un uso amplio de esta idea, que en la vida cotidiana halla a menudo su formulación en una frase, “cada cosa tiene su momento” (o su tiempo), con la que intentamos calmar impacencias extemporáneas. Como decía Julio Cortázar:

“Yo he tenido libros que me moría por leer, y he dejado pasar meses esperando el momento propicio. Puesto que el tiempo está lleno de casillas, no se puede violar una ordenación exterior a uno mismo pero que guarda una secreta correspondencia con el tiempo de dentro.”⁷²

La prisa, el aislamiento y la sobreestimulación definen la condición humana en las urbes del mundo industrializado a lo largo de todo el siglo XX (y se exacerban en el último cuarto de siglo). Demasiados contenidos de conciencia, demasiado rápido, y cercenados de cualquier contexto dialógico. Así –desinformación por sobreinformación– se desactivan los modos reflexivos de apropiación y construcción del mundo; así se socavan las condiciones de posibilidad de una conciencia crítica. Ahí, en ese plano cultural, debe comenzar nuestra resistencia. De ahí el profundo sentido político que encierran acciones que desde una mirada de izquierda tradicional parecerían puro teatro, como las luchas de la Confédération Paysanne francesa contra la *fast-food* corporeizada en los restaurantes McDonalds⁷³.

61 Josef H. Reichholf en WWF/ Adena: *El ritmo de la vida. El factor tiempo en la naturaleza*. Plaza y Janés, Barcelona 1999, p. 12.

62 Lo he argumentado en varios lugares. Véase por ejemplo Jorge Riechmann, “Trabajo y medio ambiente en la era de la crisis ecológica”, capítulo 1 de Jorge Riechmann y Francisco Fernández Buey: *Trabajar sin destruir. Trabajadores, sindicatos y ecología*, HOAC, Madrid 1998, p. 19 y ss.

63 Véase Emilio Menéndez, *Energías renovables, sustentabilidad y creación de empleo*, Los Libros de la Catarata, Madrid 2001, capítulo 2.

64 Pier Paolo Pasolini, *El caos. Contra el terror*, Crítica, Barcelona 1981, p. 149.

65 Podríamos decir: reconstruir ecológicamente la sociedad industrial exige “ruralizarla”, al menos parcialmente.

66 J. Arsac y otros: “Towards a better control over science”, *Nature*, vol. 333, p. 390.

67 Página web de Monsanto, 2.12.97.

- 68 Ignacio Ramonet: "Necesidad de utopía", *Le Monde Diplomatique* 31 (edición española), Madrid, mayo-junio de 1998, p. 1.
- 69 Ernest Garcia: "Notas sobre 'desarrollo sustentable' y propósito consciente", *Ecología Política* 10 (1995), p. 53-54.
- 70 Declaraciones de Vartan Gregorian, director de la Biblioteca Pública de Nueva York, citadas en *El País*, 22.11.84.
- 71 Neologismo que propone Giorgio Agamben escribiendo sobre Benjamin (*Enfance et histoire*, París 1989).
- 72 Julio Cortázar, *Cartas 1937-1963* (edición de Aurora Bernárdez), Alfaguara, Buenos Aires 2000, p. 603.
- 73 George Ritzer desarrolló interesantes consideraciones sociológicas a partir de lo que podríamos llamar el "paradigma del restaurante de fast-food" en *La McDonalización del mundo. Un análisis de la racionalización en la vida cotidiana*, Ariel, Barcelona 1996.

BIBLIOGRAFIA

- Aliaga, Juan Vicente. (2004). *Arte y cuestiones de género*. San Sebastian: Nerea.
- Bofarull, Ángel (1996). *El espacio en la obra de Joseph Cornell*. Arte y Parte, nº 2. Madrid: Ediciones del limón.
- Bonet, Juan Manuel (1996). *Lectura del diario de Joseph Cornell*. Arte y Parte, nº 2. Madrid: Ediciones del limón.
- ENDE, Michael (2007). Gusti (il·lustrador). *Momo*. Madrid: Alfaguara.
- Guattari- Rolnik (2006). *Cartografías del deseo*. Madrid: Traficantes de sueños. Mapas.
- Molet, Carme (2008). *Polítiques de gènere en l'art actual lleidatà*. III Beca de recerca Cristina de Pizan: Regidoria de Participació Ciutadana i Promoció de la Dona. Ajuntament de Lleida.
- Perec, Georges (1999). *Especies de espacios*. Barcelona: Montesinos
- Peter Weibel, 2008. *Somos espectadores acelerados*.
<http://www.meiac.es/artesenspana/base.php?m=01&l=es#>
- Tadeu da Silva, Tomaz 2001. *Espacios de identidad*. Barcelona: Octaedro.

CONTES

- Joséphine, Régine i Mandine, Selma (2008). *El rei que desitjava el temps*. Barcelona: Claret.
- Hole, Stian (2008). *El final del verano*. Madrid: Kókinos.
- Pacheco-García (1981). *Soy una roca*. Madrid: Altea.

POWER-POINT

El temps de la vida

Mesurem el temps

ANIMACIÓ

Time for Love de Carlos Saldanha. <http://es.youtube.com/watch?v=kBTbF50Vlxc>

Plantage d' Amanita Design. <http://samorost2.net/plantage/>.

DVD

- 1- Rellotge CU-CUT. Animació
- 2- El Noi, Chaplin
- 3- Fragment de doc. Chaplin
- 4- Marina Nuñez, 2005
- 5- Ciència Ficció, Marina Nuñez, 2005
- 6- Cybors (Bene Bergado, altres), 1999
- 7- Sara Huete, 1998

imagina! *espais d'educació en l'art i la cultura visual per a nens i nenes*